

SUITDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	61-Haziran 2024/ 61-June 2024
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi/ Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	22 Kasım 2023
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	3 Nisan 2024
Atıf/Citation:	Akbaba, Y., U. Yolsever. (2024). Sibiryaya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı. <i>Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (SUITDER)</i> , 61, Haziran 2024,127-152.
DOI:	10.35237/sufesosbil.1393921
Benzerlik / Similarity: %	8

Sibiryaya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı*

A Source On Siberian Turkish History: The Epic of Ildan and Guldan

Yusuf AKBABA** - Umut YOLSEVER***

Öz

Sibiryaya, geniş toprakları, yoğun ormanlık alanları, zengin biyolojik çeşitliliği ve uzun süreli soğuk iklim koşullarıyla, binlerce yıl boyunca insanların dikkatini çekmiştir. Aynı zamanda, bu topraklar, uzun bir tarihî süreç içinde birçok Türk topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Bu tarihî coğrafya, aynı zamanda bir dizi Türk devletinin doğuşuna ve kuruluşuna da tanıklık etmiştir. Bölgede kurulan devletler ve bu devletlere bağlı topluluklar pek çok kültürel miras bırakmışlardır. Sibiryaya Tatarlarına ait olan İldan ile Güldan Destanı da söz konusu mirasın parçalarından biridir. Bu çalışma, zikrolunan destanı, tarihî önemi açısından detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İldan ile Güldan Destanı, mevcut diğer kaynaklarla karşılaştırmalı bir analize tabi tutularak destanın geçmişle organik bir bağa sahip olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca destan, Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu çift yönlü yaklaşım, sadece İldan ve Güldan Destanı'nın tarihî önemini değil, aynı zamanda Sibiryaya Türk-Tatar tarihine ilişkin kaynakları doğrulayan ve zenginleştiren önemli verilere ulaşma amacını taşımaktadır. Bu şekilde, İldan ve Güldan Destanı, Sibiryaya'nın Türk kültürü ve tarihindeki rolüne dair farklı anlayışlar geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşim Han, Sibiryaya Tatarları, Tura Nehri, Çimgi Tura.

Abstract

Siberia has attracted much attention over hundreds of centuries due to its expansive territories, lush woodlands, abundant biodiversity, and enduring frigid climatic conditions. Simultaneously, these territories have accommodated numerous Turkish communities across an extensive historical period. Numerous cultural legacies have been left by the states that were founded in the region and the groups that are connected to them. A part of this legacy is the epic of Ildan and Guldan, a work of Siberian Tatar

* Kaynak eserlerin temini hususunda yardımlarını esirgemeyen Kurganskiy Gosudarstvennyy Universitet, Tarih Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Denis Maslyujenko'ya ve destan metninin Türkiye Türkçesine aktarılmasında desteğini eksik etmeyen Tansulu Altay ile Ufuk Aykol'a teşekkürlerimizi sunarız.

** Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, E-Posta: yakbaba@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1082-616X.

*** Dr., Eskişehir/TÜRKİYE, E-Posta: umutyolsever44@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7035-4328.

culture. The purpose of this research is to thoroughly analyse the epic in question in terms of its historical significance. Through conducting a comparative analysis with other extant sources, an attempt has been made to elucidate the inherent historical connection between the Ildan and Gldan epic. Furthermore, it is worth noting that the epic has also undergone translation into contemporary Turkish. The objective of this dual methodology is to acquire significant data that validates and enhances the historical significance of the Ildan and Gldan epic, as well as the materials pertaining to the history of Siberia. The epic of Ildan and Gldan has the potential to foster diverse interpretations regarding the significance of Siberia in Turkish culture and history.

Keywords: Ishim Khan, Siberian Tatars, Tura River, Chimgi Tura.

GİRİŞ

Tüm Türk halklarının destanları gibi Tatar destanları da onların tarihini, geleneklerini, yaşam tarzını, inançlarını ve değerlerini yansıtmaları açısından önemli bir yere sahiptir. Bilhassa 1552'de *Kazan Hanlığı'nın*, 1556'da *Astarhan Hanlığı'nın*, 1598'de ise *Sibir Hanlığı'nın* Rus işgaline uğraması sonucunda bahsi geçen hanlıklardaki Tatar nüfusu, dinî ve kültürel olarak Rus baskısına maruz kalmıştır. Baskı ortamı içerisinde yazılı eserlerin ortaya çıkması önemli ölçüde zorlaşmış ve bunun neticesinde sözlü edebiyat yaygınlaşmıştır. Böylece, pek çok Tatar destanı ortaya çıkmıştır. Halk arasında kulaktan kulağa yayılan destanlar, zaman içerisinde yazılı hâle getirilmiştir.

Tespit edilebilen Tatar destanlarının önemli bir kısmı *Flora Vagapovna Ahmetova'nın* 1984'te yayımladığı *Tatar Halık İjati*, *Dastannar* ve *Fatih Urmançı'nın* 2005'te neşrettiğı *Tatar Halık İjati* isimli eserinde Tatarca olarak bir araya getirilmiştir¹. Ayrıca *Fatih Urmançı'nın* hazırladığı çalışma *Vedat Kartalcık* ve *Caner Kerimoğlu* tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak *Tatar Destanları I* ve *Tatar Destanları II* adıyla 2007 yılında *Türk Dil Kurumu Yayınları'ndan* iki cilt hâlinde yayımlanmıştır².

Flora Vagapovna Ahmetova ve *Fatih Urmançı'nın* tespit edebildiğı Tatar destanları; mitolojik, kahramanlık, aşk ve kitabî temalı olmak üzere dört temel başlık altında sınıflandırılmıştır. Mitolojik destanlar; *Tülek*, *Yirtşlik*, *Altayın Sayın Sme*; kahramanlık destanları; *Mişek Alp*, *Ak Kübik*, *İdigey*, *Cik Mergen*, *ura Batır*; aşk destanları; *Kuzı Krpe bilen Bayan Sılu*, *Hurluga hem Hemra*; kitabî destanlar; *Yusuf Kitabı*, *Seyfl Mülk*, *Leyla ile Mecnun*, *Tahir ile Zhre*, *Bz Yigit'tir*³. Bahsi geçen destanlar haricinde yine Tatarlara ait *Toktamış*, *Edige*, *Karatsa*, *Burihan* ve *İldan ile Gldan* gibi destanların mevcudiyeti de bilinmektedir⁴. Bu destanlar içerisinde hem Türkiye'de hem de Rusya'da en az bilinen ve alışılanın *İldan ile Gldan Destanı* olduğu söylenebilir.

1. İldan ile Gldan'ın Keřfi ve Konusu

İldan ile Gldan Destanı, olası bir XVII. yüzyıl öncesi kökenine sahip olan önemli bir kahramanlık hikâyesi olarak kabul edilmektedir. Bu destanın, Rus tarihi *Semyon Remezov'un* kaleme aldığı ve "Remezov Kroniğı" olarak bilinen esere kaynaklık ettiğı düşünülmektedir. Ancak, günümüzde bu destanın keşfi Tatar filolog *Marsel İbrahimovi Ahmetiyanov* tarafından gerçekleştirilmiş ve 2002 yılında yayımlanmıştır. Kazan'da "Miras" dergisinin VIII. sayısında orijinal dilinde neşredilen destanın orijinal metni, *Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü Mirashanesi'nde* korunmaktadır. Ancak, destanın tam olarak hangi bölgede ve kim tarafından yazıldığı konusunda henüz somut bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu destan, özellikle şehirlerin kuruluşları, Sibir Tatar hanları, tarihî şahsiyetlerin isimleri ve faaliyetleri gibi detayları içermesi bakımından, Sibirya Türk-Tatar tarihi için önemlidir. Bu nedenle,

¹ Ahmetova 2005.

² Urmançı 2007a; Urmançı 2007b.

³ Urmançı 2007a, 15-16.

⁴ Tiinskiih 2022, 490.

destanın dikkatlice incelenmesi, Sibiryâ Tatarlarının Orta Çağ'daki toplumsal yapısı, etnografyası ve dil özellikleri hakkında daha fazla bilgi edinilmesine olanak sağlayabilir.

Destan, Altay dağlarında yaşayan ve buradan acımasız savaflara girip komşu halklara boyun eğdiren *Çingiz Han* hakkındaki bir anlatıyla başlamaktadır. Onun komutanlarından biri olan *İşim*'i destanda *Silan* olarak geçen Sibiryâ'ya bir orduyla gönderdiği anlatılmaktadır. *İşim*, burada yaşayan "Magul" halkını sürerek *Suray (İşim)* nehri kıyısında bir şehir inşa etmiş ve han olmuştur⁵. *İşim*'in ölümünden sonra taht, büyük oğlu *Ansam*'a kalmıştır. Destandaki olayların ana kısmı *Ansam* dönemine aittir.

Destanda *Ansam*, han olduktan sonra yabancı kabilelere zulmetmiştir. Hâkimiyetini kabul ettirmiş ve onlardan ağır vergiler almıştır. Vergilerden kaçan halkı kemikleri kırılana kadar dövdürmüş, bazılarını ateşe atıp öldürmüştü, bazılarını diri diri toprağa gömdürmüştür. Bu baskı yıllarında *Ulan Batır* neslinden olan avcılar arasında bir bebek dünyaya gelmiştir. Bebek, keseli biçimde doğmuş ve kese açıldığında ay gibi parladı, görülmüştür. Bebeğin doğumu sevinçle karşılanmış ve bebeğe *İldan* adı verilmiştir. Burada, keseli doğum ve ay gibi mitler ile yeni doğan bebeğin kahramanlığına vurgu yapılmıştır.

İldan ile neredeyse aynı zamanlarda komşuları *Samay Ağa*'nın da *Güldan* adlı bir kızı olmuştur. *İldan* ile *Güldan* birbirlerini sevmişlerdir. Ancak *İldan* ava gittiğinde *Ansam Han*, *Güldan*'ı görüp âşık olmuş ve onu kaçırmıştır. *İldan*, avdan döndükten bir süre sonra ise *Güldan*, saraydan kaçmış ve *İldan*'ın yanına gelmiştir. Bunun üzerine Han, bir *Tarhan* göndermiş ve *Güldan*'ı getirmelerini emretmiştir. *İldan*, *Tarhan*'ı öldürmüş ve ardından *Güldan* ile birlikte "kara Tatarlardan" *Çangı Bey*'in yanına kaçarak ondan yardım istemiştir.

Çangı Bey, önce *İldan*'a ve halkına yardım etmiş, onları takip etmekte olan *Ansam Han*'dan kaçanlar için yurt vermiştir. *Ansam Han*, entrikaya başvurmuş ve *İldan*'ı suikastle öldürmeye çalışmıştır. Ancak plan başarısız olmuş ve ardından *Ansam Han* da ölmüş, *Kızıl Şehir*'de yerine kardeşi geçmiştir. *Çangı Bey* ile *İldan*, *İrtişak*'ı da mağlup etmişler ve *Kızıl Şehir*'den kovmuşlardır. Bir süre geçtikten sonra *İldan*, şehirden ayrıldığında şehri bir süre *Güldan* idare etmeye başlamıştır. Bu dönemde *İldan* ile *Çangı Bey*, askerleriyle şehre doğru yürümüştür. *Çangı Bey*, *İldan*'ın öldüğünü ve ölmeden önce ondan halkını idare etmesini istediğini söylese de *Güldan*, ihaneti anlamış ve beraberindeki "kızlarla" birlikte *Çangı Bey*'e karşı savaşmıştır. *Güldan* ve kızlar savaşta ölmüşlerdir. Savaşları yer de "Kızlar Dağı" olarak adlandırılmıştır. *Çangı Bey* de bu savaştan sonra *Çanga Tora* adında yeni bir şehir kurmuş ve merkezi oraya taşımıştır. *İrtişak*, yeniden mağlup edilmiş ve bunun anısı olarak *Songar Nehri*'ne *İrtiş*⁶ denilmiş, *İrtişak*'ın kız kardeşi *Bayıraba* da *Kuan çölü*ndeki halklara han olmuştur. Bunun üzerine de *Kuan çölüne* "Baraba" denmeye başlamıştır.

2. İldan ile Güldan Destanı'na Göre İdari ve Toplumsal Yapı

Destan, sadece siyasi değil, aynı zamanda idari ve toplumsal yapı hakkında da bilgi sunmaktadır. İncelendiğinde, Sibiryâ'da iki temel sınıfın varlığı ortaya çıkmaktadır: soylular ve "kara halk" veya yasak olarak adlandırılan diğer bir sınıf. *Ansam Han*, destanda *Güldan*'ın babasına hitap ederken onu "kara kul" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, *Çangı Bey*'in soylu olmayan biri olduğu ve *Kara Tatarlardan* geldiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, destanda *Çangı Bey*, han olarak değil, bey sıfatıyla anılmaktadır.

1721-1722'de *Erba* ve *Tes Irmakları* fâsulasında keşfedilen *Tuba III* adlı yazıtta, *D. G. Messerschmidt* ile *P. J. Von Strahlenberg* tarafından tespit edilen *Türgişler*den *Çang Bey* adlı bir kişiden bahsedilmektedir⁷. Yazıtta bahsedilen *Çang Bey*'in, destandaki *Çangı Bey*'le benzerlik gösterdiği görülse de *Kara Tatarlardan* olduğunun açıkça vurgulanması dikkat çekmektedir.

⁵ İldan belen Göldan, 17.

⁶ İrtiş Nehri'nin ismiyle ilgili Gerdizî; nehrin kenarındaki askerlere verilen "Er Tüş" yani "Askerler attan inin" emrinden geldiğini ifade etmiştir. Buharalı 1995, 738.

⁷ Aydın 2019, 127.

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Faruk Sümer'in aktardığına göre, Çinliler Moğolca konuşan kabilelere genel olarak "Ta-ta", yani Tatar demişler ve bu topluluğu Ak Tatarlar, Kara Tatarlar ve Yabani Tatarlar olmak üzere üçe ayırmışlardır. Ak Tatarlar, Çinlilere göre en medeni olanlar, Kara Tatarlar konargöçer hayatlarını devam ettirenler; Yabani Tatarlar ise, Baykal Gölü'nün kuzeyinde avcılıkla geçimlerini sağlayan topluluklardır⁸. XVIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yerleşen Moğollar da Tatar olarak adlandırılmış, hatta Timur Dönemi kaynaklarında bu topluluğa Kara Tatar ismiyle atıfta bulunulmuştur. Bu nedenle, destandaki Kara Tatarlar arasında geçen Çangı Bey'in bir Moğol komutanı olma olasılığı göz önünde bulundurulabilir.

Toplumsal yapı bağlamında, destanda Türk-Tatar toplumunda, kadınların erkeklerle eşit bir konuma sahip olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Güldan, İldan ve Sam'la ava gitme özgürlüğüne sahiptir. İldan, askerî bir sefere katıldığında, Güldan'ın şehri ve halkı yönetme yetkisi de bulunmaktadır. Ayrıca, Güldan'la birlikte savaşan kızlar ordusu, özel bir vurguyla ön plana çıkarılmıştır. Bu durum, kadınların askerî alan dâhil olmak üzere, her sahada eşit bir konumda olduğu bir toplum yapısını göstermektedir⁹.

Destandaki idari yapı, özellikle dikkat çeken "kurultay" unsuruyla belirginleşmektedir. İldan'ın liderliğindeki, yasak olarak adlandırılan tebaa ayaklanmış ve bunun üzerine Ansam, aksakallılar ve komutanları içeren bir "kurultay" toplamıştır. Bu durum, bir tür danışma meclisinin varlığına işaret etmektedir. Diğer bir önemli husus ise, Sibirya'da, Türk-Moğol devletlerinde olduğu gibi, Tarhanlık kurumunun bulunmasıdır. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde soylu bir unvan olan Tarhanlık, Kaşgarlı Mahmud'a göre bey manasında kullanılmıştır¹⁰. Moğol kültüründe ise, babadan oğula geçen ve vergi muafiyeti gibi ayrıcalıklar sağlayan soylu bir unvan olarak bilinmektedir. "Tarhan" kelimesi, destanda birkaç kez geçmektedir. Örneğin, Güldan, Ansam Han'dan kaçtıktan sonra han, Sar adlı bir Tarhan'ı Güldan'ı getirmesi için görevlendirmiştir. Bir başka yerde ise, İrtişak'ın Çangı Bey'in Tarhanlarını öldürmesi ve tekrar Kızıl Tura'da han olması vesilesiyle Tarhan adı geçmektedir.

Türk destanları incelendiğinde, yer, dağ ve nehir adlarının şahıs isimleriyle bağlantılı olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Başkurtların ünlü Ural Batır Destanı'na göre Ural Batır'ın İdil, Yayık ve Hakmar adında üç oğlu bulunmaktadır. Ural Batır, su kaynağı oluşturmak amacıyla kılıcını yere saplamış ve oğullarına su kaynağından başlayarak gidebildikleri kadar gitmelerini söylemiştir. Bu şekilde, Türk tarihinde önemli bir yer tutan İdil, Yayık ve Hakmar nehirleri oluşmuştur¹¹. Bu durum, Sibirya'daki yer adlarında da kendini göstermektedir. İşim Han, İrtişak ve Bayraba (Bayır Aba) gibi isimler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu, aslında Batı Sibirya'daki coğrafi yer adlarıyla ilişkilidir. Tümen oblastındaki İrtişak Yurdu ve Novosibirsk oblastındaki Baraba bozkırı gibi coğrafi adlar da bu bağlamda öne çıkar. İşim ise, nehir ve aynı zamanda Tümen oblastındaki bir şehrin adıdır. Destana göre, tüm bu yer adları tarihî şahsiyetlerden isimlerini almıştır. Ayrıca, destanda Sibir yurdunun geleneksel adının Silan olduğu da belirtilmektedir.

3. Destandaki Adların Tarihsel Gerçekliği

Destandaki isimlerin, gerçek tarihî şahsiyetlerle olan bağlantısını değerlendirmek adına, öncelikle 1240 yılında yazıldığı düşünülen "Mangol-un Niuça Tobça'an", yani Moğolların Gizli Tarihi adlı esere göz atılabilir. Bu eserde Ong Han adında bir Kereyit beyinden bahsedilmektedir. Ong Han ismi, destanda anlatılan Ansam yahut Rus kroniklerinde adı geçtiği şekliyle On/Onsom Han ile benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, destandaki isimlerin tarihî kaynaklarla paralellik gösterebileceğini düşündürmektedir:

"Eskiden, babaları Yesugai-han ile Kereitlerin (reisi) Onghan (ant içerek) dostluk tesis etmişlerdi. Onlar: "Babamızla dostluk kurmuş olan bir kimse bizim için bir baba gibidir" diyerek, o zaman Tu'ula (nehri) civarındaki Kara ormanda bulunduğunu bildikleri Onghan'a gittiler. Onghan'a varınca Temucin:

⁸ Sümer 2011, 168.

⁹ Eski Türklerde kadınların da sık sık askerî faaliyetlerde yer aldıkları görülmektedir. Bk. Yıldız 2023, 34-36, 76-77.

¹⁰ Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I 1985, 436.

¹¹ Başkurt Destanları 1 2014, 156-157.

“Eskiden, babamla dostluk tesis etmişsiniz. Şimdi sen benim babam gibisin. Düğün hediyesi olan şu hediye sana getirdim! dedi ve kara samur kürkünü ona verdi”¹².

Ong Han'ın adı, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde *Reşiddün Fazlullah* tarafından yazılan *Câmi'ü't- Tevârih* isimli eserde defalarca geçmektedir:

“Çingiz Han'ın faaliyetlerinin başlarında, dünya fatihi unvanına erişmeden evvel, Börte Fujin olarak anılan karısı, Cuci Han'a hamileydi. Merkit kabilesi müsait bir durumdan faydalandı ve Çingiz Han'ın evini yağmalayarak hamile olan karısını kaçırdı. O zamana kadar bu kabile, Kereyit boyunun hükümdarı Ong Han ile düşman olmasına rağmen aralarında barış oldu ve böylece Börte Fujin'i Ong Han'a teslim ettiler. Çingiz Han'ın babasıyla kardeş oldukları için [Ong Han] Çingiz Han'ı oğlu olarak adlandırıyordu. Bundan dolayı ona [Börte Fujin'e] onur ve saygı duydu, onu meraklı gözlerden korumak için genç gelini ilan etti”¹³.

Ong Han adına 16. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Tevarih-i Güzide-i Nusretnâme* adlı eserde de rastlanmaktadır: “Düşmanın mağlup edilmesinden sonra Çingiz Han orada oğlu Yoci [Cuci] ile Ong Han'ın kızını nişanladı. Ong Han da Çingiz Han'ın kızını oğluna almak istiyordu”¹⁴.

Moğolların Gizli Tarihi, *Câmi'ü't-Tevârih* ve *Tevârih-i Güzide-i Nusretnâme* gibi kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında, özellikle *Ansam/On/Onsom* ile *Çingiz Han*'ın çağdaşı olan *Ong Han*'la ilişkilendirilebileceği iddiası ortaya atılmıştır. Bu varsayım, özellikle Sibiryaya araştırmalarının öncülerinden olan Alman etnolog *Gerhard Friedrich Müller*'in öğrencisi, *Johann Eberhard Fischer* tarafından dile getirilmiş ve daha sonra *Lev Nikolayeviç Gumilyov* ile *Denis Nikolayeviç Maslyujenko* tarafından da desteklenmiştir. *Maslyujenko*, *Taybuga* hanedanının meşruiyet kazanmak adına *Ong Han*'la soy bağı iddiasında bulunduğunu savunarak bu iddiaya farklı bir boyut kazandırmıştır¹⁵.

Sibirya'daki Türk-Tatar tarihine dair tarihî bilgiler, Rus kroniklerinden de edinilebilmektedir. *Stroganov*, *Remezov* ve *Yesipov*¹⁶ kroniklerine bakıldığında hem isimler hem de olayların destanla büyük benzerlikler arz ettiği görülmektedir. XVII. yüzyılda derlendiği düşünülen *Stroganov kroniği*nde şu bilgiler yer almaktadır:

“Sibirya ülkesinde Tatar kökenli birisi İvan adıyla hükümdardı ve gücünü sıradan Tatarlardan alan Çingiz adında biri ona karşı ayaklandı ve kendisi gibileri etrafında toplayarak haydut gibi onun üzerine yürüdü ve onu öldürüp kendisi kral oldu. İvan'ın maiyetinden biri, oğlu Taybuga katliamdan kurtuldu. Birkaç yıl sonra Çingiz onun, krallığını ele geçirmek için öldürdüğü İvan'ın oğlu olduğunu öğrendi ve ona bey unvanı verdi, diğerlerinin de ona böyle demesini istedi. Bunun üzerine Taybuga geri gönderilmesini istedi. Çingiz ona bir ordu verdi ve onu gönderdi. O da Çyudların yaşadığı İrtiş nehri civarına gitti ve İrtiş ve Büyük Obi'de yaşayan birçok halka boyun eğdirdikten sonra geri döndü. Kısa bir süre kaldıktan sonra yeniden izin istedi [...] Tura nehrine gitti ve Çingiy adında bir şehir kurdu ve günümüzde burası Tümen denilen bir Hıristiyan şehridir”¹⁷.

XVII. yüzyılın ilk yarısında *Savva Yesipov* tarafından meydana getirilen kroniğe göre, olaylar şu şekilde gelişmiştir:

“İşim nehrinde Muhammed kanunlarından bir bey vardı adı On'du. Sıradan halktan Çingiz adında biri ona karşı ayaklandı ve bir haydut gibi üzerine yürüyerek On'u diğerleri ile birlikte öldürdü ve kendisi han oldu. Maiyetinden kimse katliamdan kurtulamadı, oğlu dışında. Onun adı Taybuga idi.

¹² Moğolların Gizli Tarihi 1986, 37.

¹³ Reşidüddin Fazlullah 1960, 65.

¹⁴ Tevârih-i Güzide-i Nusretnâme 1969, 34.

¹⁵ Maslyujenko 2008, 107-108.

¹⁶ Bahsi geçen kroniklerin Türkçe tercümelemleri için bk. Sibir Hanlığı Kronikleri I 2020; Sibir Hanlığı Kronikleri II 2020; Sibir Hanlığı Kronikleri III 2020; Kronikler hakkında ayrıca bk. Özkan 2020, 197-209; Karakulak 2020, 225- 239; Sever 2020, 283- 293; Arslantürk 2020, 339- 348.

¹⁷ Sibirskiya Letopisi 1907, 17-18.

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Götürüldükten birkaç yıl sonra Çingiz onun, On'un oğlu olduğunu öğrendi, onur ihsan etti ve ona hükümdarlık ile halkının idaresini bahsetti"¹⁸.

Semyon Remezov'un XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında yazdığı kronikte de benzer isimler yer alır:

"İlk yüzyılın Busurman hükümdarlarının isimleri: Onsom Han İşim civarında geziniyor ve İşim nehri ağzında, Kızıl Yar'daki Kızıl Tura şehri ve üç kalede yaşıyordu. Onsomdan sonra İrtişak hükümdar oldu: İrtiş nehri gibi onun da hükümdarlığı da sonsuz olacaktı. Tümen savaşçılarından beyi olan Çingiz onun üstesinden geldi. İrtişak'tan sonra Küçüm'e kadar Sargaçık hükümdar oldu: Küçüm onu esir etti. İşim Tatarları hala Sargaçıklar olarak adlandırılır"¹⁹.

Görüldüğü üzere hem destan hem de kroniklerde *On/Onsom Han*'ın *Çingiz (Çangı Bey)* tarafından öldürüldüğü anlatılmaktadır. Destandaki hikâyede, hanlığın yönetimi en sonunda *Ansam Han*'ın ailesine, kardeşi *İrtişak*'a geçmiştir. Bu durum, kroniklerde belirtilen bilgilerle paralellik göstermektedir. *Kızıl Tura* ve *Çimgi Tura* şehirlerinin kuruluşuna dair bilgiler de benzer bir uyum içindedir. Destana göre, *Çingiz Han* tarafından gönderilen *İşim*, "Magul" halkını sürerek *Suray (İşim) Nehri*'nin kıyısında bir şehir inşa etmiş ve han olmuştur. *Kızıl Tura* olarak anılan bu yerleşim, destana göre hanlığın ilk merkezidir. Daha sonra galip gelen *Çangı Bey*, *İrtişak Han*'ı mağlup ettikten sonra yeni bir şehir inşa ettirmiş ve bu şehir *Çangı Tora* adını almıştır. Bu yerleşimin, *Çimgi Tura* olduğu anlaşılmaktadır.

Kızıl Tura şehrine dair destandaki bilgilere benzer bilgiler, *Remezov*'un eserlerinde de bulunmaktadır. *Remezov*, *Kızıl Yar*'daki *Kızıl Tura* şehrinde bahsetmiş ve bu şehri, *Ust İşim* bölgesinin kuzeyinde konumlandırmıştır. *Horografiçeskaya Kniga Sibiri* adlı eserinde çizdiği haritada ise *Ust İşim* bölgesinin kuzeyinde *İrtişak* adlı başka bir yerleşim görülmektedir. Hem destan hem de kroniklerde yer alan bu yerleşim, *İşim Hanlığı* hükümdarı *İrtişak*'a atıfta bulunmaktadır. Doğusunda ise, *Krasnoy Yar* adlı bir yerleşim gözlemlenmektedir²⁰. Kronikler dışında, 1760'lı yıllarda Rusya'ya giden ve *Rusya Bilimler Akademisi*'nde çalışmış olan *Johann Peter Falk*'ın seyahatnamesinde de *Kızıl Tura* şehrinin *İşim Nehri*'nin ağzında olduğu anlaşılmaktadır²¹. Tüm bu bilgiler, destandaki anlatıyla tutarlıdır.

Kızıl Tura, gerçekten de *Vladislav Aleksandroviç Mogilnikov*'un danışmanlığında 1961 yılında gün yüzüne çıkarılmıştır. Onun raporuna göre, şehir meydanı, üç sıra sur ve hendekle çevrili olup yaklaşık 1500 metrekaredir. Surların yüksekliği, hendek derinliğine göre 2 metre olup zeminden ise 0,75 metreyi bulmaktadır²². Bunun dışında *Mogilnikov*, anıtları incelemeye devam etmiş ve 1966 yılında yaklaşık 100 metrekarelik bir yerleşim daha keşfetmiştir. 1990-2000 yıllarında *Krasnoyarsk*'ı araştıran bilim adamları, *Omsk Devlet Pedagojik Üniversitesi* tarafından *E. M. Dançenko* liderliğinde bir arkeolojik keşif gezisine girişmişlerdir. *Kızıl Tura* ile *Krasnoy Yar*'ın birbiriyle örtüşmesi, *Dançenko*'ya göre tesadüf değildir. Orta Çağ'a ait buluntular arasında toprak ve metal eşyalar, demir bıçaklar, ok uçları, bronz toka, klips ve figürinlerle ağırşak ve kemikten yapılmış aletler vardır²³.

Destanda *Çanga Tora* olarak anılan şehir, *Stroganov kroniği*nde *Çingiy* olarak geçmektedir. *Stroganov kroniği*nde, şehrin kuruluşu hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Kronikte bahsedilen hükümdarın, *On/Onsom/Ansam* olduğu anlaşılmaktadır. *İvan*, kroniğe göre *Çingiz* adlı bir bey tarafından mağlup edilip öldürüldükten sonra, sadece oğlu *Taybuga*, hayatta kalmıştır. *Taybuga*, *Çingiz*'in himayesi altında bulunmuş ve onun izniyle *Çyud* halkını mağlup ederek "Çingiy" adlı bir şehir kurmuştur. Yeni merkez olarak bu şehir belirlenmiştir. Hem destan hem de kronikte bahsedilen şehrin, günümüz *Tümen oblasti* sınırları içinde olduğu düşünülen *Çimgi Tura* olması muhtemeldir.

Yesipov da, *Stroganov* gibi, *Taybuga*'nın *Çingiz Bey* tarafından himaye edildiğinden bahsetmektedir. Kroniklerde geçen *Taybuga*, destanda yer almamış olmasına rağmen *Çimgi Tura* şehrinin konumu,

¹⁸ Sibirskiya Letopisi 1907, 113.

¹⁹ Sibirskiya Letopisi 1907, 318.

²⁰ Remezov 1711, 87.

²¹ Remezov 1880, 4; Polnoe Sobranie Uçenih Puteşestviy po Rossii Tom Şestiy Zapiski Puteşestviya Akademika 1824, 396.

²² Tıçinskih 2022, 498.

²³ Matveyev 2018, 194.

kuruluşu ve adıyla ilgili bilgiler benzerlik göstermektedir. Son olarak, *Tobolsk voyvodası Pyotr İvanoviç Godunov*'un emriyle XVII. yüzyılın ikinci yarısında derlenen başka bir esere de bakılabilir. Bu eserde anlatılan hikâyeye göre *Taybuga*, *Çingiz*'den *İrtiş*, *Tobol*, *İşim* ve *Tura* nehirleri çevresindeki bölgelerin yönetimini istemiş ve *Çingiz* de bu toprakları ona vermiştir. *Taybuga*'nın torunları, ondan sonra da bu topraklarda hüküm sürmeye devam etmiştir²⁴.

4. İldan ile Güldan Destan Tercümesi²⁵

Evvel zaman içinde
Altay adlı dağda
Yaşamış Çingiz Han
Karınca sürüsü kadar çok askeri
Toplamış Çingiz Han
Orada da savaşmış
Burada da savaşmış
Onun savaşçı askeri
Gittiği yerde kan dökmüş
Yabancıları yağmalayıp
Onlar orada han olmuş
Evvel zaman içinde
Bizim yaşadığımız Silan'a
Çingiz askerlerinden
Suray nehri boyunca
Gelmiş İşim Han
Burada yaşayan Magulları
Hiç acımadan kan döküp
Öldürmüş İşim Han
Magulları kovup
Çok kabileyi yağmalayıp
Suray Nehri yanına
Yerleşmiş İşim Han

İşim Han, bizim bu ülkede hanlık sürmeye başlamış. Onun Ansam ve İrtişak adlı iki oğlu, Bayıraba adlı bir kızı varmış.

Günlerden bir gün, İşim Han ölmüş. Onun yerine büyük oğlu Ansam, han olmuş. O han olduktan sonra yabancı kabileler için hiç gün doğmamış. Ansam Han, onlarla öteden beri savaşmış. Pek çok kabileyi kendisine boyun eğdirmiş, hâkimiyetini kabul ettirmiş ve onlardan ağır vergiler almış. Ansam Han'ın ağır vergilerinden ezilen halk şöyle şikâyet etmiş:

Avlarınız geyik, tutarız balık
Bize kalmıyor, görmüyoruz tokluk
Gider bütün kazancımız saraya
Yılda on defa öderiz ağır vergi
Çok vergi olsa da çok mal toplasa da
Bıkmadı maldan korkunç Ansam Han

Ansam Han'ın yağmalamalarına dayanamayan pek çok insan [boyun eğen Moğol kabileleri], ormanlara kaçmış. Geride, onlar hakkında şöyle bir şarkı [yır/jır: türkü] kalmış:

²⁴ Müller 1937, 190.

²⁵ Orijinal metin için bk. İldan belen Göldan 2002. Miras dergisi, günümüzde yayın hayatına devam etmemektedir. 2009 yılında *Musa Celil* anısına yazılan bir piyesin dergide yayımlanması ve burada Hitler'e övgüler yer aldığı iddiası neticesinde derginin yayın faaliyetleri sona erdirilmiştir. Bk. "Po Pyese o svyazah poeta Musı Djalilya c Gitlerom Vozbujdeno Ugolovnoe Delo", <https://pravo.ru/news/view/23022/> [Erişim tarihi 13.08.2023].

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Zavallılar dayanamadı yağmalanmaya
Kaçtılar karaçamli ormanlara

Ansam Han, taş kalpli biriymiş. Kalan kabilelerin kanını dökmüş. Ağır vergilerden kaçan insanlar, [Moğol kabileleri] eline düşse onlara ıstırap çektirmiş. Kemikleri kırılana kadar dövdürmüş, bazılarını yaktığı ateşe atıp öldürtmüş, bazılarını diri diri toprağa gömdürmüş.

Aylar, yıllar geçmiş. Günlerden bir gün, saldırıya uğramış Ulan Batır neslinden olan avcılar arasında bir çocuk doğmuş. Çocuğa şöyle bir takmak [Tatar ve Başkurt kültüründe müzik-şiir türü] söylenmiş:

Zamanlardan bir zaman gerçekleşti
Ulan Batır bir çocuk doğdu
Anasından doğduğu zaman bu çocuğun
Başında ay kadar parlak ak bir perde [zar] vardı
Perdesini [zarını] yırttığı zaman kadınlar
Onun yüzü nur gibi parladı.
Gürültüyle çanlar çaldı Samay Ağa
Kutsal bir çocuk doğurdun, dedi Gülbanu[kay]:
Ülke bahtına kutsal bir çocuk doğurduğun için
Benden sana hediye, dedi, bu benekli tay
Çocuğunla birlikte büyüsün, yaşıt olup,
Tulpar olup, uçan mutluluk olup
Çocuğun büyüsün yiğit [batır] olup, semiz [iri, güçlü, kuvvetli] olup
Ülkenin bahtı için Ulan'a yaraşır pehlivan olup
Çocuğuna ad koyalım İldan deyip,
Kindar düşmana karşı dikkatli büyüsün
Avcılar ihtişamlı bir toy [kutlama] yapmışlar
Toy [kutlama] [hürmeti] için pek çok koyun kesmişler
Gülbanu'nun nur yüzlü çocuğuna,
İldan diye övünçlü bir ad koymuşlar.
O zamandan sonra nehirlerden su akmış
İldan da büyüüp semiz [iri, güçlü, kuvvetli], yiğit olmuş.
Hediye benekli tay da Tulpar olup büyümüş,
Hiçbir yerde onu geçen bir at olmamış

İldan, aslan gibi yiğit olup büyürken yine onun komşusu Samay Ağa'nın Güldan adlı bir kız çocuğu olmuş. O, güzel bir kızmış.

İldan ile Güldan birbirini çok sevmişler.

Samay, avcılarının akıl hocasıymış. O da İldan'ı çok sevmiş. Kızı Güldan'ı İldan ile baş göz etmeyi düşünmüş.

Günlerden bir gün, İldan avcılarla avlanmak için uzaklara gitmiş. Onlar, av peşindeyken Samay'ın evine han gelmiş. Han, askerleriyle ava çıkmış. Han geldiğinde Samay'ın kızı Güldan, evin önünde saçını tarayıp oturuyormuş. Han'ın gözü Güldan'da kalmış. Görür görmez de Samay'ın evinin önünde durmuş. Samay, Han'ın ayaklarının altına halı sermiş. Güldan hemencecik kıımız alıp çıkmış. Samay, Han ve askerlerine kıımız ikram etmiş. Han, sormuş:

Selvi boylu büyümüş,
Yüzü aydan parlak olmuş
Bu kız kimin kızı, demiş

Samay, demiş:

Yusuf AKBABA – Umut YOLSEVER

Hanım, sultanım
Bu kız benim kızım, Güldan'ım demiş

Han, demiş:

Maşallah, maşallah
Kızın nur yüzlüymüş
Göz alıcı selvi boyluymuş
Kunduz gibi kara saçlarını
Rengârenk [iplerle/tokalarla] ayırıp örmüş
Gül gibi bir kızmış, demiş

Ondan sonra han, askerlerine buyurmuş:

Ay gibi güzel kız,
Rengârenk kuş gibi göz alıcı kız
Kara evde [fakir halkın evinde] hor
Kara evde kalmasın
Ay gibi güzel kız
Sarayımda gül olsun, demiş.

Askerleri anlamış. Hemen Samay'ın evine girip Güldan'ı alıp çıkmışlar.

Güldan, demiş:

Yuvasından ayrılmış,
Kırlangıç gibiyim.
Canım babam unutma,
Kuş da unutmaz yavrusunu,
Bizi ayıran hanın
Yerle bir olsun şehri, demiş

Samay, demiş:

Ülkeyi yağmaladın,
Mala mülke doymadın,
Biricik kızımdan beni ayırdın
Bırak kızımı, korkunç Ansam Han, demiş

Han, demiş:

Hay hay kendini koyverme,
Gözyaşlarını dökme
Ne var kara kul [kara halk]
İşte sana altın, deyip, Samay'a altın akçe vermiş.

Samay, demiş:

Ülkeni yağmalayıp, çok kanlar döküp
Topladığın altınlar bana gerekmez,
Bırak kızımı, korkunç Ansam Han, demiş.

Han, demiş:

Güzel kızlar sarayımda gül olur
Kara evde kalırsa onlar, hor olur, deyip gitmiş.

Kadınlar, demiş:

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Vah zavallı, zavallı
Kaygı ateşine düştü
Biricik kızı Güldan'dan
Ayırdı yüzü kara

Kızlar, demiş:

Uzaktan avdan döndüğünde
Bereketli avdan döndüğünde
Sevgilisini görmezse,
Ne yapar bu İldan?
Birlikte büyüdüler
Birbirlerini sevdiler
Ağır acı ayrılmak
Ne yapar bu İldan? demişler

Günler geçmiş, haftalar geçmiş. Günlerden bir gün İldan, avcılarla avdan dönmüş. Avcılar, kadınlar toplanmışlar. İldan, sevgilisi Güldan'ı evinde görmemiş, iç çekerek sormuş:

Gümüş ayım, Güldan'ım görünmedi,
Daha dün mutlu mutlu gezen sevgilim nerede:
Kunduz gibi kara saçlarını ayırıp [örüp]
[Beni] karşılayan sevgilim nerede? diye sormuş.

Kadınlar, demişler:

Güneş gibi, ay yüzlü
Kızımızı aldı han
Gökyüzümüzün mutluluğu
Kızımızı aldı han.
Birlikte büyüdünüz
Birbirinizi sevdiniz.
Ağır acı ayrılmak,
Yasa boğdu korkunç han, demişler.

İşte böyle ağlaşırken beklenmedik bir anda Güldan, evine dönmüş. O, İldan'a demiş:

İlk aşkım İldan'ım
Ayrılıyorz galiba,
Canım İldan'ım
Ayrılıyorz galiba.
Ağır bir yas tutuyorum,
Ansam Han'ın emri var
Ayırıp beni yurdumdan
Yabancı saraya satıyorlar.

Samay, demiş:

Gözümden sakındığım kızımı
Yabancı saraya satıyor han,
Canım kızımı
Yabancı saraya satıyor han.

Avcılar, demiş:

Gece gündüz çalışıp
Avlıyoruz çok av
Avladığımız avlardan

Ödüyörüz ağır vergi.
Yetmemiş mi mal [av, vergi]
Kızları satmasa
Korkunç Ansam Han!

İldan, demiş:

Üzülme Güldan,
Satamaz seni
Korkunç Ansam Han
Güneş gibi nurlu
Sönmez ülkem var
Düşman eline
Vermeyeceğim ülkem var.
Ülkemi toplarım
Askerler salarım
Ağır üzüntüden
Seni kurtarırım!

Güldan, demiş:

Parlak güneşi
Kaplayan bulut var
Ve kara gecenin
Parlak ayı var
Kara bulut gibi
Üzüntü kapladı.
Nurlu güneş gibi
Ülkem korur ey!
Kaçtım ben handan
Güneş ülkeme
Düşman eline
Verilmez ülkeme.
Çanlar çalarız
Asker salarız
Korkunç tehlikeden
Koruruz, demiş.

O vakit, hanın sarayından Güldan'ı arayan on iki kız gelmiş.

Bir kız, Güldan'a demiş:

Güneş gibi hanım
Ay yüzlü hanım
Nereye kayboldun,
Bizi endişelendirdin
Dön şimdi sen saraya
Ulu hanın emiri var
Sen dönmezsen hanım,
Bizim başımız belada
Taş kalpli Ansam Han
Bizi atar zindana
Kamçıyla dövdürüp
Bizden öcünü alır

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Kızlar, demiş:

Dön hanım saraya
Bizi endişelendirme
Güneş gibi parlayan abla
Bizden ayrı kalma

O vakit, hanın adamı [*Tarkın/Tarhan/Dvoryan*] Sar gelmiş. Kızlar, çadıra kaçmışlar. Sar, Güldan'a demiş:

Ey kaçak kız!
Dön şimdi sen ulu saraya
Saray kurallarına karşı geldiğin için
Hesap ver sen bugün sarayda!

İldan, demiş:

Güldan dönmez korkunç saraya
Avcı kızı hana cariye değil
Yabancı saraya satmak için!

Hanın adamı Sar, demiş:

Hanın emri var, satarız
Ya seni!
Hana karşı sözler söylediğin için
Ateş yakıp içine atarız!

Samay, demiş:

Ülkeyi satan, satılık can
Yine mi satacaksın,
Satamazsın, ülke güçlü
Kendi kanını dökersin!

Sar, demiş:

E, siz fitnecilermişsiniz
Çok fitneci kellesi kestim
Hana karşı gelen karaların [*halkın*]
Kanlarını yere çok döktüm

Ondan sonra kılıcını kaldırıp Samay Dede'nin başını kesmeye kalkmış. İldan, hemen Sar'ın kılıcını çekip almış da onun [*Sar'ın*] başını kesmiş. Sar ile gelen askerleri de [*Ansam hanın nökerleri*] öldürmüşler. Ondan sonra İldan, kabilesiyle Moğol ülkesine kaçıp gitmiş. Onlar hakkında dedelerimiz de şöyle takmak [*Tatar ve Başkurt kültüründe müzik-şiir türü*] söylemiş:

Çok gezdiler karaçamli ormanlarda
Balık dolu Soňgar boyu nehirlerde
Ayıyla geyik derisinden kurmuş çadır
Hana karşı Moğol ülkesinin şehirlerinde.
Geyik etiyle, kuş etiyle beslendiler,
Kurt, tilki derisinden kıyafet giydiler
Yıllar boyunca [*Ansam Han'a*] düşman olup kabile
Moğollar ile ittifak kurup dost olmuşlar
Kara orman, Moğol ülkesi kucağında
Rüzgârdan, fırtınadan korundu İldan
Handan kaçan karaları [*halkı*] toplayıp oradan
Ansam Han'a karşı asker topladı İldan

Yıllar geçmiş. Nehirlerden çok su akmış. Ansam Han'ın eziyetlerinden kaçan çok karalar [halk], İldan'ın yanına Moğol ülkesine toplanmışlar. Günlerden bir gün İldan, yanındaki kendi karaları [halkı] ile Ansam Han'a karşı savaş açmaya niyetlenmiş. Karaları [halkı] ile Moğol ülkesinden Çangı Bey'in [Чангы Би] yaşadığı ülkeye gelmişler. Sonra Çangı Bey'e elçi olarak Samay Dede'yi göndermiş. Ansam Han, Çangı Bey'in en büyük düşmanıymış. Ansam Han, savaş açıp Çangı Bey'e boyun eğdirtmiş, ondan ağır vergi alıyormuş. Samay Dede, Çangı Bey'in huzuruna çıkmış. Samay, demiş:

Ülke sahibi Çangı Bey!
Biz sana karşı gelmedik
Ülkeye korku salmıyoruz
Kötü niyetli değiliz
Ansam bize gün yüzü göstermedi
Kanımızı sülük gibi emdi
İyilik istedik vermedi
Hak istedik vermedi
İsteklerimizi ayaklar altına aldı
Gün yüzü görececek özgürlüğümüz kalmadı.
Ülkemizden kaçtık
Moğol ülkesine ayak bastık;
Sen bizimle müttefik ol
Sibirya üstünde kalalım
Ansam Han'a asker salalım, demiş.

Çangı Bey, demiş:

Kabileniz kara olsa da
Düşünceniz kara olmasın
Dost müttefik dediğim
Düşman olmasın

Samay, demiş:

Karalarda kara düşünce yok,
Gönlümüz süt gibi ak.
Korkma Çangı Bey
Dost müttefik oluruz, demiş.

Çangı Bey, demiş:

Dost müttefik olursanız
Kutsal obamda kalın,
Çok çok dost ve ittifak kılıyorum
Ansam Han'dan öç alın

Ondan sonra İldan, halkıyla Sibir obasına yerleşmiş. Sibir obası, halkın yerleşeceği şekilde hazırlanmış. Bu haber, halkın ülkesine dağılmış. Pek çok insan, Sibir obasında yeniden toplanmış. Ansam Han'ın bu işe canı sıkılmış. Günlerden bir gün Sibir obasına asker göndermiş. Gönderdiği askerlerin başına kendi akrabası İrtişak'ı koymuş. Ansam Han'ın askerlerinin geldiği haberini aldıktan sonra İldan, onlara karşı halkıyla savaşmaya gitmiş. Kızlar, İldan'ı türkü söyleyerek yolcu etmişler.

Kızlar, demişler:

Kutlu olsun yolunuz,
Güçlü olsun kolunuz
Ansam Han'ın askerlerini
Arslan gibi kırınız!

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Onlar gitmişler. Jedker (Жәдкәр) obasında İrtişak'ın askerleriyle karşılaşmışlar. İki taraf arasında şiddetli bir savaş başlamış. Sibir, kalan halka Güldan lider olmuş. O, İldan askerlerinin yenmesini sabırsızca beklemiş. Hasret türküleri söylemiş.

Karaçamli kara orman,
Sevgilimin (seni) geçtiği gün nerede
Düşman Ansam yenerse
Sevgilim nereye gider?
Kunduz tırmalayıp kum kazıp
Yeryüzüne çıktığı gün nerede
Yeryüzüne çıkmış kunduz gibi
Sevgilim kavuştuğumuz gün nerede?

Kızlar, ona demiş:

Karaçamli kara ormanı,
Sevgilin geçer,
Ansam askeri kazanamaz
Sevgilin yener.
Kunduz kazıp çıkmadı
Kum olmadı
Yiğit sevgilinin yenemediği
Asker var olmadı, demişler.

İldan'ın askerleri, İrtişak'ın askerlerini yenmişler. İrtişak, yaralanıp askerleriyle kaçıp gitmiş. İldan, askerleriyle Sibir obasına dönmüş. Obada kalan halk, kızlar çanlar çalarak onları karşılamışlar. Güldan, askerlere demiş:

Kutlu oldu yolunuz,
Güçlü oldu kolunuz
Ansam Han'ın askerleri
Aslanlar gibi kırdınız
Seviniyoruz, çan çalıyoruz
Zafer kutlaması yapıyoruz.

Çan çalıp koyunlar kesip kutlama yapmışlar. Kızlar, askerler için şarkı söylemişler:

Kutlu askerler
Yiğit askerler,
Savaştan sağ döndünüz,
Savaştan sağ döndünüz,
Gönlümüzde siz bizim
Sevinç ateşini yaktınız
Seviniyoruz
Çan çalıyoruz,
Zafer şarkısını söylüyoruz
Zafer şarkısını söylüyoruz.
Kutlu askerler,
Yiğit askerler,
Kutlu oldu yolunuz
Kutlu oldu yolunuz,
Ansam Han'ın askerlerini
Aslanlar gibi kırdınız.
Mutluluk ile
Çanlar çalıp,

Zafer kutlaması yapıyoruz,
Zafer kutlaması yapıyoruz.

İldan'ın ülkeye şöhreti yayılmış. Onun tarafına yeniden çok insan toplanmış.

Anam Han, korkuya kapılmış. Sarayında kurultay toplayıp İldan'ı nasıl öldüreceklerini tartışmış. Han, kurultayda aksakallarına, askerlerine şöyle demiş:

Saray halkım, sizinle şöhretim,
Sizinle ortak devletim
Sizden başka günüm gün olmadı,
Sizinle ortak mal mülküm.
Kutlu askerlerim, aksakallarım!
Karşı düşman var, gönlüm huzursuz
Ülkeye hain olmuş murdar İldan,
Kaçak halktan çok asker toplamış
Çangı Bey ona müttefik olmuş,
Sibir obasında şehir kurmuş
Askerler salıp Sibir obasından,
Çok askerimi helak etti o.
Huzurlu ülkemi karıştırıp canı düşman,
Bana büyük korku saldı o.
Hilesi var düşmandan kurtulmuş,
Hilesi yok tavşan gibi tutulmuş,
Düşünüp bir hile bulalım
Hain İldan'ın kanını dökelim.

Aksakallılar, demişler:

Ulu han, sana bizden büyük hürmet,
Çok asker salıp İldan düşmanını tarumar et,
Fitnecilerin kanını döküp büyük kutlama yap!

İrtişak, demiş:

Savaşıp yenmek zor, düşman İldan'ı,
İldan, korkunç düşman
Askerlerinden ayırıp bu düşmanı
Esir etmek olur kolay yol.

Han, demiş:

Yiğit oğlum!
Fikrini söyle, ne yaparsak,
Hain İldan'ın canını alırsız,
Fitneci askerleri tarumar edip
Ülkede mutluluk çanları çalarız

İrtişak, demiş:

Kutsal sarayında meclis kur,
Kara Sam'ı (Kapa Cam) oraya çağır
Kara Sam'a altın, gümüş vadet Sarayında Kara Sam'ı müttefik yap
Kaçak kara yapıp güçlü Sam'ı
Sibir obasına gönderelim
İldan'ın kanını dökme şartını koyalım
Sar yerine onu atayalım

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Han, demiş:

Yiğit oğlan, sana inanıyorum,
Kara Sam'ı çağirt saraya,
Vadediyorum Sam'a altın, gümüş
Fitneciden öç alması için.

Ondan sonra İrtişak, Kara Sam'ı getirtmesi için elçi göndermiş. Han, sarayda sofrayı hazırlatmış.
Han, buyurmuş:

Hazır olsun kıımız,
Hazır olsun yemek,
Bugün toplanıyor meclis
Gelsin çalgıcılar, demiş.

Saray hizmetçileri, baş hizmetçi Sami'ye sormuşlar:

Sarayda bugün neyin sevinci var?

Baş hizmetçi Sami, demiş:

Sevinç değil, kötü hile var,
İldan'ın kanını dökmek için Sibir'de
Kara Sam'a altın, gümüş veriyorlar.
Sam'ı kandırmak için bugün saraya,
Bütün *tarkınlar* toplanıp geliyorlar, demiş.

Hizmetçiler demişler:

Bizim için kötü haber bu,
İldan için çok büyük tehlike bu.

Sami, demiş:

Eğer Sam kanarsa zalim hana
Hanın sarayından kaçarım
Sibir obasına giderim,
Kötü tehlikeyi haber ederim, demiş.

Saray hizmetçileri yemek hazırlarken Sam, saraya gelmiş.

Sam demiş:

Büyük han, sana kutlu olsun,
Sarayına beni kabul edip al!

Han, demiş:

Sarayıma geldi yiğit Sam,
Saray halkım, hürmet edip karşıla!

Hanın vezirleri Sam'ı karşılamışlar.

Han, demiş:

Yiğit Sam'ım ve yiğit oğlum,
Size benden olsun, kutlu olsun,
Sizin şanınıza bugün meclis kuruyorum,
İlime meşhur olsun sizin şöhretiniz!

Sam ile İrtişak demişler:

Bizden büyük hana kutlu olsun
Bizden misafirlere kutlu olsun!

Han, buyurmuş:

İçiniz kırmızı, yiyiniz yemek,
Çalınız çanlar, eğlenin askerler.

Kırmızı içmişler, yemek yemişler, çalgıcılar müzik çalmışlar, askerler eğlenmişler.

Ondan sonra han, demiş:

Yiğit oğlum ve yiğit Sam'ım
Karşı düşman var, hile bulursunuz,
Hain İldan'ın kanını dökersiniz,
Onun askerini tarumar edersiniz, demiş.

Sam, demiş:

Büyük hanım, senin için feda canım,
Bulurum hile, fitnecinin alırım canını
Sarayın öcünü alıp o hainden
Ülkene kutlu mutluluk çanını çalarım, demiş.

Aksakallılar, demişler:

Ülkede yayılsın senin yiğit şanın
Al, Sibir obasında İldan'ın canını,
Fitnecinin kanına bula güçlü elini,
Sarayın öcünü alıp çal mutluluk çanını, demişler.

Sam'a altın, gümüş vermişler. Sam, İldan'ın başını kesmeye yemin etmiş.

Sonra onu Sibir obasına göndermişler. Saray hizmetçileri de kendi aralarından İldan'ın yanına kötü tehlikeyi haber etmesi için Sami'yi kaçırtmışlar (göndermişler).

Günler geçmiş, haftalar geçmiş. Günlerden bir gün Sam, Sibir obasına gelmiş. İnsanlar, onun gelmesine sevinmişler. "Yiğit Sam da handan kaçmış, bu bize çok büyük mutluluk!" demişler. Sam, güvenilir bir asker olduğu hakkında insanlara yemin etmiş. Gönünde hanın vadettiği altını, gümüşü saklamış. Hile yapıp İldan'a yanaşmaya çalışmış. Avcılarla ava çıkmış. Orada ayı avlarken büyük yiğitlik göstermiş. İldan, ilk başta çekinse de sonradan Sam'la dost olmuş. Onun kötü niyetli olduğunu hissetmemiş. Günlerden bir gün, İldan ava çıkmaya niyetlenmiş. Sam da onunla gitmeye niyetlenmiş. Guldan'ın içine bir kurt düşmüş.

"O zaman ben de sizinle ava çıkacağım." demiş.

Sam:

- Sibir Gölü'ne ava çıkalım, orada avlanacak hayvan çok, demiş. İldan, kabul etmiş. Guldan'ın kız arkadaşları onun ava gitmesini iyi olduğun düşünmüşler, kızlar demişler:

Git abla, İldan ile
Birlikte ava git
Allı güllü çiçek açmış
Bahçe gibi kırlara git
Git abla, İldan ile
Orada güzel nehirler, göller var
Su boyunda güzel güzel
Öten kuşlar var.
Git abla, İldan ile

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Avdan dönün,
Kuray çalıp, çanlar çalıp,
Sizi karşılız, demişler.

Onlar, üç kişi Sibir Gölü boyuna ava gitmişler. Avcılar, kızlar onları yolcu etmişler.

Onlar gidip uzun zaman geçtikten sonra hanın sarayından kaçan Sami gelmiş.

Sami, demiş:

İldan nerede?
Onun için kötü bir tehlike var.

Samay, demiş:

Söyle, çabuk, ne haber var?

Sami, demiş:

Hanın sarayında meclis kurup
Kara Sam'ı satın aldılar,
İldan'ın kanını döksün için ona,
Altın, gümüş vadettiler.
Eğer ava çıkarsa onunla
Bil ki orada helak olacak
Hanın askerleri onu kuşatıp
Bil ki orada esir kılacak.

Ondan sonra insanlar hemen silahlarını kuşanıp Sibir Gölü'ne gitmişler.

Şimdi, bu üç nişancıya [avcı] gelelim. Onlar, Sibir Gölü'ne gidip dinlenmek için oturmuşlar. Dinlenip otururken İldan, kuray çalmış; Güldan, şarkı söylemiş. Göl boyundaki ağaçlardaki kuşlar içli içli ötmüşler.

Güldan'ın şarkısı [jırı]:

Sibir tepelerinden bakıp durdum,
Şafak sökmesini
Soňgar suyu boyunca avcılarn,
Balık tutup çanlar çaldığını.
Ta uzaklardan başlayan
Soňgar suyu çağlayıp akar.
Hanın askerini yenen kutlu ülkem
Mutluluk ile çanlar çalar.

Onlar dinlenip otururken ormanın içinden uğultu gelmiş, sakın gece kuşu yaşlı baykuş, gündüz çığlık atmış.

Güldan, demiş:

Korkunç bir sesle ötüyor bekçi baykuş,
Nedendir gönlü korku doluyor,
Çevrede düşman tehlikesi var,
Bekçi baykuş boşuna sezmiyor, demiş.

Sam, demiş:

Haklısın Güldan, şüphelenmekte
Koruyucu baykuş boşuna sezinmiyor,
Geçen gece kâbus gördüm,
Nedendir gönlü korku dolduruyor, demiş.

Güldan, demiş:

Ne gördün, söyle, Sam, düşünde,
Yiğit adamların düşü haberdır, diye sormuş.

Sam, demiş:

Vahşi ormanlarda üçümüz,
Çırılçıplak gezip yürüdük,
Gidip düştük derin bir çukura,
Kara yere orada gömüldük, demiş.

O sırada saklanıp bekleyen [Ansam Han'ın] askerleri ortaya çıkmışlar. Hanın askerlerinin başındaki adam demiş:

Oltaya geldin İldan, korkunç elime
Başını keseceğim,
Kanını ellerime bulayacağım! Demiş.

İldan, hemen kılıcına davranmış da hanın askerlerinin başındaki adamın [komutan] kellesini uçurmuş.

Hanın askerleriyle aslanlar gibi savaşmış. İşte o vakit Sam, İldan'ın sırtına topuzla vurmuş. İldan, yere yığılmış.

Güldan, Sam'a demiş:

Avcı, ülkemin düşmanı!
İldan'ımı helak ettin sen,
Hain canın için kutsal topraktan
Korkunç kanını döküp ödeyeceğim ben.

Deyip Sam'ı hançeriyle şişlemiş. Sam, ölmüş. Hanın askerleri Güldan'ı da tutup bağlamışlar. Ondan sonra Ansam Han, kendisi gelip çıkmış.

Han, İldan'a demiş:

Ay hain murdar!
Şimdi canını alacağım ben,
Fitneciler için bir cezam var,
Kara toprağa sizi gömeceğim ben, demiş.

Yine han, askerlerine buyurmuş:

Hain İldan esir oldu,
Gönlüm sevinçle doldu;
Derin çukur kazın
Bu iki murdarı kara toprağa gömün! demiş

Askerleri çukur kazmışlar. İldan ile Güldan'ı çukura attıklarında Samay askerleriyle gelip yetişmiş. İkisi arasında savaş başlamış. Karalar [halk], hanın askerlerini tarumar etmiş. Ansam Han, askerleriyle kaçmaya yeltenmiş.

Karalar [halk], İldan ile Güldan'ın hayatta olduklarını görmüşler. Sevinçle onları çukurdan çıkarmışlar.

Samay, demiş:

Hanın askerleri güçlü olsa da
Kara iliniz [ülkenin halkı] onlardan daha güçlü,

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Hanın kötülüğünden kara iliniz [ülkenin halkı] bizi haberdar etti,
Asker olup geldik, düşmanın elinden sizi kurtardık, demiş.

İldan, demiş:

Ulu ata!
Parlak güneşi kaplayan bulut var,
Kara gecenin parlak ayı var
Kara bulut gibi düşman kapladı;
Nurlu güneş gibi ülkem korudu, demiş.

Güldan, demiş:

Kutlu oldu yolunuz,
Kana bulandı eliniz
Hanın korkunç askerlerini,
Aslanlar gibi kırdınız, demiş.

Onlar böyle sevinirken karalar [halk], hanı tutup getirmişler.

Samay, demiş:

Anla, düşman!
Kötü niyetini öğrendik
Asker olup geldik
Ülkenin oğlu
Yiğit İldan'ı
Helak etmene
İzin vermedik.

İldan demiş:

Anla, düşman!
Parlak güneş her zaman olur,
Kara bulut bir vardır, bir yoktur,
Kara bulut gibi düşman kaplarsa
Nurlu güneş gibi ülkem korur
Nurlu güneş gibi ülkem asker saldı
Kara bulutlar gibi düşmanlar dağıldı
Kutlu güneş ülkeme
Düşmez eline vermeyen ülkeme! demiş.

Ondan sonra, Ansam Han'ı kendisinin kazdırdığı çukura atıp gömmüşler.

O sırada Güldan'ın kız arkadaşları gelmiş. Onlar demiş:

İlan şanıamız,
Güldan şanıamız.
Düşmandan kurtuldunuz,
Düşmandan kurtuldunuz
Seviniyoruz,
Çanlar çalıyoruz
Kutlama [toy] yapıyoruz
Kutlama [toy] yapıyoruz
Mutluluk ile çanlar çalıp
Dönelim kutsal Sibir'e
Dönelim kutsal Sibir'e
Çanlar çalıp

Ateşler yakıp
Birlikte yaşayalım Sibir’de
Birlikte yaşayalım Sibir’de.

Onlar Sibir Dağı’na dönüp kutlama [toy] yapmışlar.

Şimdi Kızıl Şehir’e gelelim. Ansam Han ölünce, Kızıl Şehir’e Ansam Han’ın yerine akrabası İrtişak han olmuş. Yeniden askerleri toplayıp Sibir Dağı’na gitmek için yola çıkmış. Yolda giderken onun askerleri arasından pek çok insan kaçmış. İrtişak’ın bu durumda ödü kopmuş ve geri dönüp gitmiş.

Günlerden bir gün, Sibir Dağı’na Çangı Bey gelmiş. Gelmiş de İldan’a nasihat vermiş:

- İrtişak, hiçbir şekilde huzur vermez, birlikte asker gönderelim de Kızıl Şehir’den onu kovalım, demiş. İldan, kabul etmiş. Çangı Bey, ona yardım için 200 kişi göndermiş. Günlerden bir gün İldan, halkından pek çok asker toplayıp Kızıl Şehir’e doğru yola çıkmış. İrtişak, onu askerleriyle karşılaşmış. İkisi arasında çetin bir savaş olmuş. İrtişak’ın askerleri yenilmişler. İrtişak Han, Kızıl Şehir’i bırakıp Soğgar Nehri’nin arkasına Kuan Sahrası’na [çölü] kaçmış. Kızıl Şehir, karaların [İldan’ın halkının] eline geçmiş. Onlar orada yaşamaya başlamışlar.

Günler geçmiş, haftalar geçmiş. Günlerden bir gün Çangı Bey, İldan’ı evinde ağırlamış. İldan, üç askeriyle misafirlığe gitmiş. Kızıl Şehir’i Güldan idare etmiş. Günler geçmiş, haftalar geçmiş. İldan da, askerleri de misafirlikten dönmeyince Güldan’ın içine korku düşmüş. İldan’ı özleyip türküler söylemiş:

Altı telli sürgülü marga
Çek İldan’ım, çeksene
Parlak güneş batmadan
Dön, İldan’ım, dönsene
Ülken özlüyor İldan’ım,
Ülken, sevgilin unutmuyor
Dön, İldan’ım dönsene
Altı telli sürgülü marga [telli bir tür çalgı?]
Sevgilim çektiğin gün nerede?
Atını sürüp
Sevgilimin döneceği gün nerede?
Ülken özlüyor, İldan’ım
Sevgilin özlüyor, İldan’ım
Ülken, sevgilin unutmuyor
Dön İldan’ım, dönsene.

Güldan’ın kız arkadaşları da içini rahatlatmak için şarkı söylemişler:

Kaygılanma, kaygın biter
Kızıl şafak söker
Daha dün mutlu mesut gezen
Sevgilin döner.
Hay, hay, hay, hay
Hay şikâyet etme
Hay şikâyet etme
Daha dün mutlu mesut gezen
Sevgilin döner.
Sevin, atını sürerek
İldan döner
Altı telli sürgülü marga
İldan çeker;
Hay, hay, hay, hay

Sibirya Türk Tarihine Dair Bir Kaynak: İldan İle Güldan Destanı

Hay şikâyet etme
Hay şikâyet etme
Daha dün mutlu mesut gezen
Sevgilin döner.
Sen gümüş, İldan altın
Kavuşursunuz
Kuray [üflemler bir tür çalgı] çalıp
Çanlar çalıp
Toy [düğün] yaparız
Kaygılanma, kaygın biter
Kızıl şafak söker
Daha dün mutlu mesut gezen
Sevgilin döner...

Günlerden bir gün, beklenmedik zamanda Çangı Bey'in Kızıl Şehir'e askerle geleceği haberi duyulmuş. İstisare etmişler. Samay Dede (gelmiş).

Moğol Çangı Bey; "dost müttefik olmadı. İldan'a düşman oldu. Korkunç bir iş olmaz, [Buna izin vermeyiz anlamında]" demiş. Ondan sonra Güldan, askerlerini toplayıp fikir alışverişi yaptıktan sonra asker olup Çangı Bey'e karşı gitmeye niyetlenmişler.

Güldan, kaygısından dolayı sitem etmiş:

Döner dediğin sevgilimden
Dönmez haberi geldi oy.
Günüm kara, gecem ışık
Yuttuğum kan oldu oy.
Sevinçle atını sürüp
Döndüğü günü görmedim
Sevindiren sevgilimin
Kavuşma gününü görmedim.
Dost dediğimiz Çangı Bey'in
Müttefik olmadığı ortaya çıktı oy.
Ülke kahramanı sevgilimin
Kanını dökmüş oldu oy.

Halk, asker olup Çangı Bey'e karşı yola çıkmışlar. Gitmişler, gitmişler de günlerden bir gün Çangı Bey'in askerleriyle karşılaşmışlar. Güldan, Çangı Bey'e nâme göndermiş:

"Ülke sahibi Çangı Bey!

Senin müttefikliğini unutmuyoruz, kötü niyet ile gelmedik, seni ve ülkeni müttefik görüp ülkemizin kahramanı İldan'ı misafirlğe gönderdik. Ülke kahramanımız, misafirlikten dönmedi, ona karşı senin düşman olup geleceğinin haberini aldık. Anlaşmak için geldik. Gönlümüz süt gibi ak. Yiğim İldan'ı ve onun askerlerini [ülkesine] geri döndürüp gönlümüze mutluluk ateşini yak." demişler.

Buna karşı Çangı Bey'den şöyle bir mektup almışlar:

"Hoş geldiniz!

İade-i ziyaretiniz ile gönlümde mutluluk ateşini yaktınız. Kaygılarımız ortak olsun, gözlerimiz yaş ile dolsun. Ağır yas var. Müttefiğim İldan, yolda askerleriyle gelirken korkunç bir kaza geçirmiş. Soğuk hava uçmuş, yüreklerine dolmuş. Kendisi ve askerleri üç gün üç gece can çekişip ölmüş. Kaygımız ortak olsun. Gözümüz yaş ile dolsun, İldan ile hastalığı sırasında çok sohbet ettik, çok sır paylaştık. O, bana müttefiklik sözünü söyledi:

“Ben ölürsem, kabileme [halkıma] han ol, ülkemin malı, [sahip olduğu] toprağı bol olsun, ülkem tok olsun. İldan’ın vasiyetini hepimiz kabul edelim. Silahlarınızı bırakın. Benim tahtıma baş eğiniz. Topraklarınız çoğalsın, kendiniz tok olursunuz. Aramızda düşmanlık olmasın, müttefik halkım olun.” demiş Çangı Bey.

Güldan, ona şöyle bir mektup göndermiş:

“Kötüye yoldaş olursan küldü yuvarlanırsın
İyiye yoldaş olursan güldü yuvarlanırsın.

Dikkatsiz olduk, kötüye yoldaş olduk. Kötü oyunu görmedik. Sevgilim İldan’ı helak ettin, halkımdan lanet sana, halkım silahlarını bırakmazlar, kötüye yardım etmezler, ya kanını dökerim ya kendim ölürüm.” demiş.

Ondan sonra ikisi arasında savaş başlamış. İki taraftan da çok kişi kırılmış.

Halkın [askerlerin] iaşesinin bitmesinden dolayı Güldan, Kızıl Şehir’e dönmüş. Kızıl Şehir’e bir taraftan İrtişak’ın askerleri, diğer taraftan Çangı Bey’in askerlerinin gelmesi tehlikesi olduğundan Güldan, şehrini küçük Sibir’e taşımış. Küçük Sibir Dağı’nın çevresine çukur kazmışlar, dağ üstüne pek çok karaçam kütüğü kesip yığmışlar. Günlerden bir gün, Çangı Bey yine pek çok askeriyle gelmiş. İki arasında sert savaşlar olmuş. Savaş uzamaya başladıktan sonra Küçük Sibir’de toplanan halk, acele etmeye başlamış.

Çangı Bey’in askerleri şehri kuşatmış. Dağı ele geçirmeye çalışmışlar. Güldan’ın askerleri onların üstüne kütük yuvarlamışlar.

Günlerden bir gün Güldan, babası Samay Dede’ye demiş:

- Askerlerim açlıktan ölüyor; ya Çangı askerini tarumar edeceğim ya kendim öleceğim, demiş.

Sonra Güldan, kız arkadaşlarıyla askerlerinin önüne çıkmış. Erkekler, onların arkasından gidip Çangı Bey’in askerleriyle savaşmışlar. Çok sert bir savaş olmuş. Güldan ve onun kız arkadaşları o savaşta ölmüşler. Çangı Bey, halka boyun eğdirmiş. Kızıl Şehir’e han olmuş. O zamandan beri Küçük Sibir’e “Kızlar Dağı” denmeye başlanmış. Onlar hakkında evvel zamandan kalan şöyle bir türkü var:

On iki kız dağını
Çangı Bey’in askerleri kuşattı;
Ülke [halk] dona kaldığında,
On iki kız savaştı.
Taş kalpli Çangı Bey
Çok kötü imiş oy,
Sayısız ok attırıp
Kızların kanını döktü oy.

Güldan ve onun kız arkadaşları öldükten sonra aylar geçmiş, yıllar geçmiş, buna rağmen halk Çangı Bey’e huzur vermemişler. Ormanlara kaçan ve ülkesinde olan halk, en başından beri başkaldırıp karşı durmuşlar. Kızıl Şehir’in kendisinde de huzur olmamış. Halkın direnişine dayanamayan Çangı Bey günlerden bir gün Kızıl Şehir’i terk etmiş. O, Ural Dağı’nın yanına gidip kendisine yeni şehir kurdu. Sonradan onun şehrine “Çanga Tora” [*Çanga Şehir*] denmeye başlanmış. Kızıl Şehir’de kalan halktan çok ağır vergi almaya başlamış. İki arada huzur olmamış, işte böyleyken, kaçmış olan İrtişak Han günlerden bir gün, pek çok asker toplayıp Kızıl Şehir’e dönmüş de Çangı’nın atadağı *tarkın*larını öldürmüştü, yeniden Kızıl Şehir’e han olmuş. Çangı Bey ile onlar arasında çok çetin savaşlar olmuş. İrtişak’ın askerlerini yenmişler. Soğgar Nehri boyunca yerleşmiş olan pek çok şehri kendisine baş eğdirmiş. Sonradan Soğgar Nehri’ne “İrtiş” Nehri denmeye başlamış.

İrtişak’ın kız kardeşi Baır Abla, Kuan Çölü’nde [sahasındaki] halklara han olmuş. Ondan sonra o ülkeye “Baraba Ülkesi” denmeye başlanmış. Şimdiki Baraba denilen isim o zamandan.

SONUÇ

İldan ile Güldan Destanı, Sibirya Türklerinin tarihi için oldukça önemli bir sözlü kaynak olarak kabul edilebilir. Bu destan, sadece tarihî olaylar değil, aynı zamanda yer adları ve kökenleri hakkında da değerli bilgiler içermektedir. Antik çağlarda *İrtiş* nehrinin *Soñgar*, *İşim* nehrinin ise *Suray* olarak adlandırılması örneğinde görüldüğü gibi destan, günümüze ulaşan önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca Kazan Hanlığı'nın batı sınırını oluşturan *Sura Nehri*'nin kaynağının, *Sibir*'deki *Suray Nehri* ile aynı olduğu, destandaki bilgiler ışığında söylenebilir.

Destanın ikinci önemli katkısı, dönemi anlatan diğer kaynaklarla karşılaştırma yapma imkânı sunmasıdır. Bu karşılaştırmalar, farklı kaynaklardan gelen benzer bilgilerin ortaya çıkmasına ve *Taybuga* öncesi seçere hakkında kritik bilgilerin elde edilmesine olanak tanır. *İşim*'den sonra *Onsom/Ansam*'ın, ondan sonra ise *İrtişak*'ın yönetime geçtiği şeklindeki ortak bir anlatının destanın içerisinde de bulunması, destanın başka tarihî çıkarımlar açısından da kullanılabileceğine dair önemli bir dayanak noktasıdır.

Son olarak, destanın fonetik, morfolojik, leksik özellikleri, doğal ya da yapay oluşu ve farklı tarihî anlamların çıkarılması gibi hususlar, destanın detaylı bir şekilde incelenmesiyle açıklığa kavuşacaktır. Destanın Türkiye Türkçesinde yayımlanmış olması, gelecekte bu konuda yapılacak çalışmaların artmasına katkı sağlayabilir ve Sibirya Türk-Tatar tarihine yeni bir ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

Arslantürk, H. (2020). Sibir Hanlığı Tarihinin İnşasında Bir Kaynak Tahlili: Stroganov Kroniği. Genel Türk Tarihi Kaynakları (s. 339-348). M. Alpargu, F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak (Ed.). Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Aydın, E. (2019). Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları. İstanbul: Kronik Yay.

Başkurt Destanları 1 (2014). A.Suleymanov, G. İbrahimov, M. Ergun (Haz.). M. Ergun, G. İbrahimov, F. Aetbaeva, M. Y. Kaya (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Buharalı, E. (1995). İrtiş Nehri. *Türk Kültürü Dergisi*. XXXIII/392. 737-748.

"İldan belen Göldan" (2002). *Miras*. 8. 17-32.

Karakulak, M. (2020). Sibirya'da Ruslar: Remezov Kroniği ve Sibir Hanlığı Tarihi Anlatısı. Genel Türk Tarihi Kaynakları (225-239). M. Alpargu, F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak (Ed.), Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I*, Besim Atalay (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi.

Maslyujenko, D. N. (2008). Etnopolitiçeskaya İstoriya Lesostepnogo Pritobolya v Srednie Veka. Kurgan: İzdatelstvo Kurganskogo Gosudarstvennogo Universiteta.

Matveyev, A. V. (2018). *Goroda i Gorodki. Tyumenskoe i Sibirskoe Hanstvo (185-203)*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta.

Moğolların Gizli Tarihi (1986). Ahmet Temir (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Müller, G. F. (1937). *İstoriya Sibiri*. Moskva: İzdetelstvo Akademii Nauk.

Özkan, M. (2020). Sibir Hanlığı Tarihine Dair Bir Kaynak İncelemesi: Yesipov Kroniği. Genel Türk Tarihi Kaynakları (197-209). M. Alpargu, F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak (Ed.). Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Polnoe Sobranie Uçenih Puteşestviy po Rossii Tom Şestiy Zapiski Puteşestviya Akademika (1824). Sankt Peterburg: İmperatorskoy Akademii Nauk,

Remezov, S. U. (1711). Horografiçeskaya Kniga Sibiri.

Remezov, S. U. (1880). Kratkaya Sibirskaya Letopis (Kungurskaya). Sankt Peterburg: Tipografiya F. G. Eleonskago i Ko.

Reşidüddin Fazlullah (1960). Sbornik Letopisey Tom II. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.

Sever, Z. (2020). Semen Ulyanoviç Remezov'un Sibirya Atlası (Çertejnaya Kniga Sibiri). Genel Türk Tarihi Kaynakları (283-293). M. Alpargu, F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak (Ed.). Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Sibir Hanlığı Kronikleri I (2020). F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sibir Hanlığı Kronikleri II (2020). F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sibir Hanlığı Kronikleri III (2020). F. Ünal, M. Özkan, M. Karakulak, Z. Sever, H. Arslantürk (Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Sibirskiya Letopisi (1907). İmperatorskaya Arheologiçeskaya Kommissiya. Sankt Peterburg.

Sümer, F. (2011). Tatarlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. XL. 168-170.

Tevarih-i Güzide Nusretname (1969). Materialı po İstorii Kazahskih Hanstv XV-XVIII Vekov. Almaata: İzdatelstvo Kazahskoy SSSR. 493-503.

Tıçinskih, Z. A. (2022). İstoriçeskie Syujeti v Sibirsko-Tatarskom Dastane İldan i Goldan. *Nauçnyy Dialog*. 11/1. 488-504.

Urmançı, F. (2007a). Tatar Destanları I. Türkiye Türkçesine Aktaran: Vedat Kartalçık, Caner Kerimoğlu. Ankara: TDK.

Urmançı, F. (2007b). Tatar Destanları II. Türkiye Türkçesine Aktaran: Vedat Kartalçık, Caner Kerimoğlu. Ankara: TDK. Urmançı, F. (2005). Tatar Halık İjati. Kazan: Mefarif Neşriyatı.

Yıldız, O. (2023). Eski Türklerde Spor Kültürü, Ankara: Atayurt Yayınevi.

 SUITDER SÜD İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

